

ДОСЛІДЖЕННЯ ЗБЕРЕЖЕНОСТІ ІСТОРИЧНОЇ АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ТА ЗАБУДОВИ МІСТ І МІСТЕЧОК РОГАТИНЩИНИ

© Конопада Р.П., 2004

Проведено аналіз стану збереженості історично сформованої архітектурно-планувальної системи та забудови міст та містечок Рогатинщини протягом XIV–XX століть.

На західних теренах Галичини, а також і на Рогатинщині протягом XIV–XX ст. була сформована ціла низка міських поселень. Сьогодні більшість з них втратили свій колишній адміністративний статус. Через те, що вони перетворилися на села, їм приділялась незначна увага дослідників та пам'яткоохоронців. Існує упереджена думка, що вони загалом не мають великої історико-урбаністичної цінності. Зазвичай визначаються окремі будівлі, яким надають статусу окремої пам'ятки, не враховуючи при цьому, що вони є складовою цілісної структури поселення, яке нерідко може бути не менш значною містобудівною пам'яткою.

Сьогодні у нашому регіоні нараховується близько дванадцяти таких колишніх міст та містечок. За літературними джерелами до найдавніших поселень можна віднести Рогатин (1184 р.) [1] та Журів (1394 р.) [2]. У XV ст. виникло найбільше нових поселень: з 1447 року – Верхня Липиця [3], Васючин (1401 р.) [4], Стратин (1432 р.), Матвіїв, або Фірлеїв (1430 р.), Букачівці (1438 р.), Княгиничі, Підкамінь (1440 р.), Підгороддя (1462 р.) [2]. У XVI–XVII ст. виникла Виспа (1600 р.). З часом вони отримали статус міст та містечка.

Рогатин в 1349 р. згадується як місто [6], а в 1415 р. йому надається магдебурзьке право [7]. Згадка про Журів як місто належить до 1510 р., Васючин – до 1444 р., хоча згадують про нього у 1540 р., згадка про Стратин як місто належить до 1671 р. [2]. Фірлеїв отримав магдебурзьке право у 1570 р., Букачівці в 1479 р. згадуються як місто, а магдебурзьке право отримано у 1489 р. [9]. Княгиничі згадуються як місто в 1451 р, Підкамінь – в 1515 р., Підгороддя – у 1553 р. Верхня Липиця згадується як місто приблизно 1644 р. [2]. Воно, очевидно, проіснувало до польсько-турецької війни в 1672–1676 рр.

Усі ці міста чи містечка мають унікальну історично сформовану урбаністичну структуру, яка складалася протягом століть. Яскравими прикладами доброго збереження історичного планування є міста Підкамінь та Княгиничі. Ринкова площа у цих містах має видовжену форму, щоправда, забудову ринку тут майже не збережено. На кадастровій карті Княгинич з 1846 р. (рис. 1) чітко видно, що в цей період у місті повністю збережено магдебурзьке планування. У 1981 році Івано-Франківською філією інституту “Укрколгосспром” розроблено генплан планування Княгинич, який зовсім не опирався на історичну підоснову, у результаті чого знищено частково збережену історичну парцеляцію. Слід згадати і про місто Журів – одне з небагатьох поселень, в якому до сьогодні збережено структуру старого міського розпланування. Поселення має дуже добре збережене середмістя, що окреслюється рукавами річки Свірж.

В історичній монографії Станіслава Шатко детально описана центральна частина міста Фірлеїва (сучасна назва – Липівка). Місто засноване 9 липня 1570 р. Яном Фірлеєм, який дістав у Варшаві від короля Зигмунта Августа локаційний декрет на закладення міста на матвіївському ґрунті з назвою засновника Яна Фірлея, який на той час займав посаду Люблінського воєводи, великого коронного маршала та рогатинського гетьмана. У листопаді король надає цьому місту магдебурзьке право. У цих привілеях Фірлеїв згадується як місто-фортеця. Тут також було закладено костел та замок, який знаходився за “Залізним Потоком”. Замок згадується і в 1612 р. під час татарського нападу. Сьогодні на цій території розміщений цвинтар, збереглися залишки двох бастіонів. Рів та решта укріплень простежуються фрагментарно. Зі сходу до міста пролягала головна дорога, що

тяглася побіч костелу, вздовж ріки Гнила Липа через місто виходила під горбок, де стояв камінний хрест, і зертала в бік Воронева. Дорога частково збереглася, а біля костелу навіть є залишки мошення з алебастру. До головної дороги збігалося кілька вулиць із передмістя “Вулиця”. Хати на “Вулиці” тяглися в бік потоку. Нижче головної дороги аж до потоку була так звана “Княжина”.

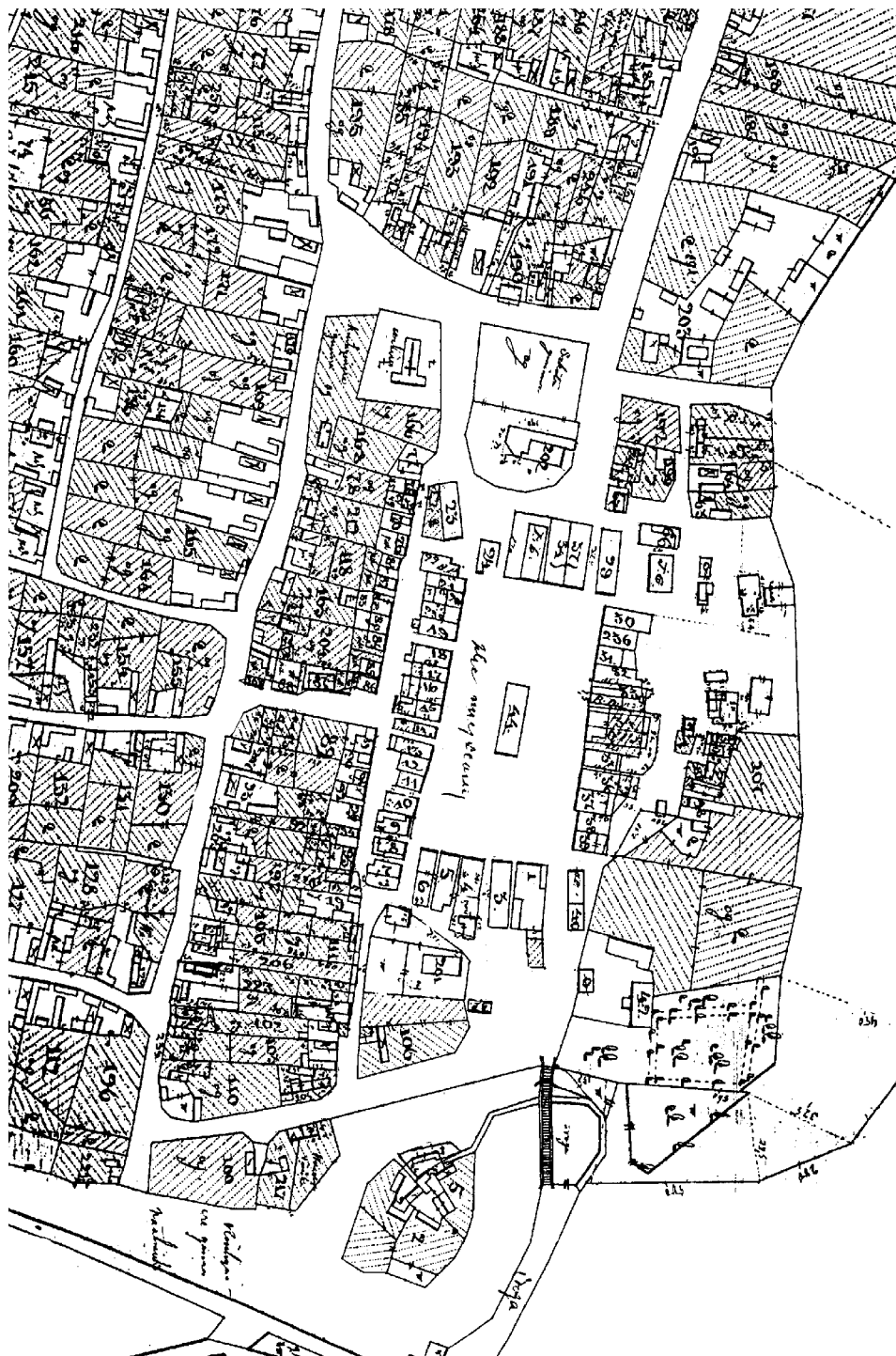

Рис. 1. Кадастрова карта Княгинич (1846 р.)

У центрі містечка на перетині двох основних доріг знаходилася основна торгова площа, так званий Ринок. Він мав видовжену форму і дістав назву “Довгий ринок”. Тягнувся ринок від підкаменської дороги аж до стежки проти церкви. За периметром площі знаходилися крамниці міщан, будки пекарів, лавки і столи для приїжджих купців [8].

На карті Галичини з 1913 року у центральній частині Фірлеєва окреслюється площа, посередині якої розміщена будівля ратуші. Сьогодні планування “Довгого ринку” є добре збереженим. Цікавою є будівля, що знаходиться на території ринкової площі, одноповерхова, прямокутної форми, із бароковим завершенням. Майже навпроти через дорогу ще можна побачити фундаменти, де, за словами краєзнавців, розміщувалася австрійська управа.

Зі спогадів старожилів стало також відомо, що у поселенні під стінами оборонного муру костелу з боку річки Гнила Липа розташовувався інший ринок, так званий “брудний”, де продавали худобу. У 1616 р. кількість будинків у місті і на передмісті вже сягала близько 100.

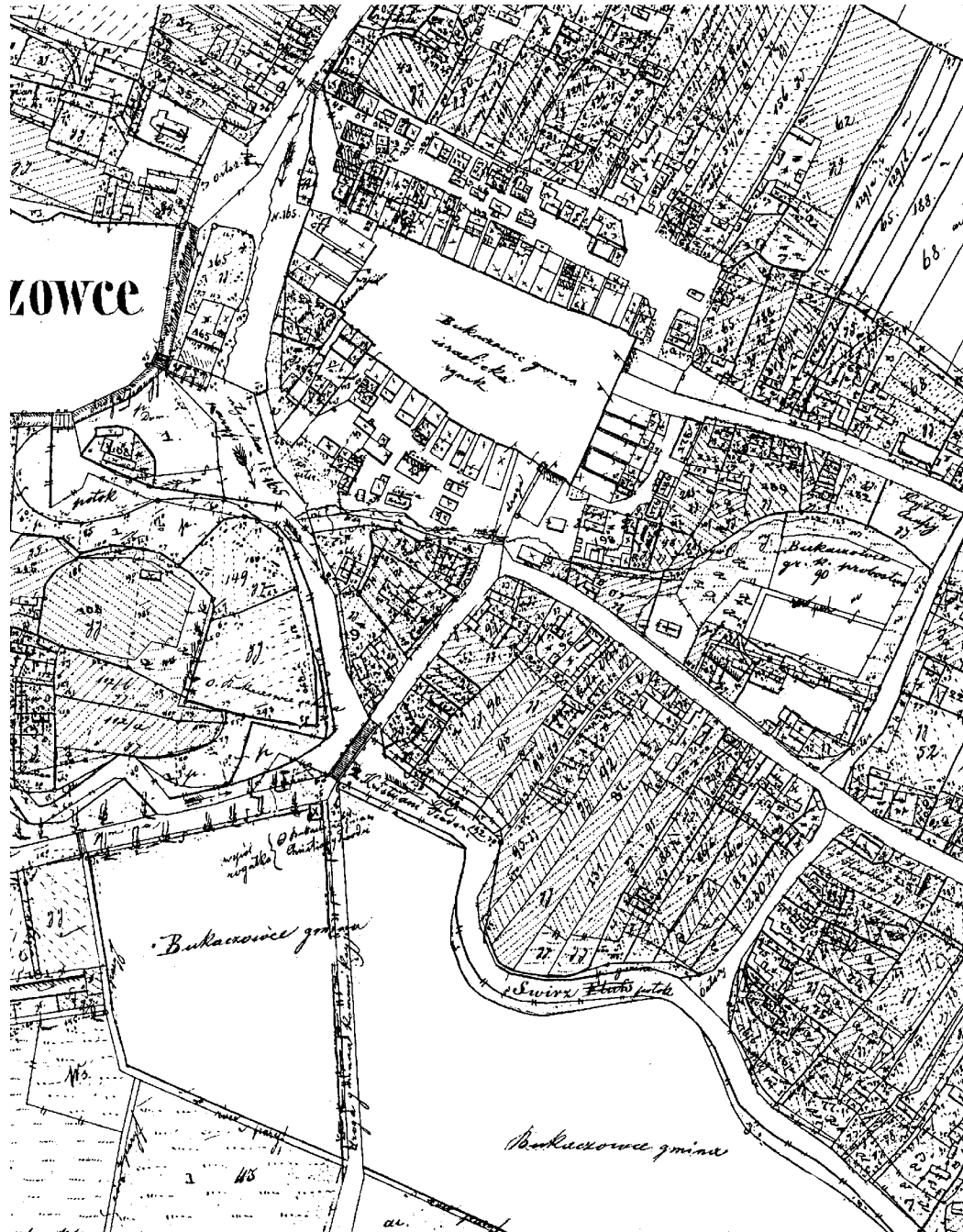

Рис. 2. Кадастрова карта Букачівець (1846 р.)

У формуванні планувальної структури міст та містечок чималу роль відігравав й етнічний склад населення. Добрим прикладом є містечко Букачівці. Тут дуже добре прослідковується різниця між щільною єврейською забудовою та вільною забудовою українських дільниць.

На кадастровому плані Букачівець з 1848 р. (рис. 2) добре відрізняються дві частини поселення: 1) передмістя – це вулиця Шевченка, стара її назва – Руська. Тут проживали старопоселенці – русини, тобто українці. Залишилися спогади, що тут існувала стара українська церква та поруч великий цвинтар; 2) центральна частина – чітко розпланована ринкова площа, оточена щільною ринковою забудовою. Площа є прямокутної форми, витягнута із сходу на захід. З південного боку ринку за будівлями розміщена синагога, що вказує на чисельний етнічний склад жителів міста – євреїв, які впливали на формування його образу. Також на кадастровому плані із західного сторони поселення позначено замок із бастіонами на кутах.

Сьогодні по периметру площі фрагментарно збережена щільна забудова, розміщена на парцелях. Це переважно одноповерхові дводільні кам'яниці, орієнтовані головним фасадом до площі. Найкраще збереглася північна частина. Праворуч знаходяться три кам'яниці, які можна датувати орієнтовно початком ХІХ століття. Перша з них (№ 16) має симетричну побудову фасаду, який завершується псевдобароковим фронтоном, підкресленим карнизом. Первинний вигляд віконних отворів не зберігся.

За переказами місцевого краєзнавця Любомира Величка, поряд із цією крамницею з лівого боку стояла ще одна крамниця – копія тієї, у якій розміщувалася перукарня. Також із його слів стало відомо, що основна торгова площа формувалася з південного боку кварталом забудови єврейськими, переважно дерев'яними крамницями. Зі східного боку межа площі окреслюється вулицею, що веде до церкви, а з північного боку – дерев'яною забудовою, яка розміщувалася з південного боку сучасної вулиці Чорновола, де були переважно маленькі дерев'яні крамнички розміром приблизно 4 × 7 м, які стояли щільно одна біля однієї. Власниками цих крамничок були менш заможні євреї. З тильного боку будинку позаду крамничок знаходилася одна житлова кімната. Площа була незабудованою, і її простір використовувався для ярмарків.

У центральній частині містечка знаходилося понад п'ятдесят крамниць. У поселенні існувала також і інша торгова площа – “торговиця”. Тут торгували переважно худобою. Розміщувалася вона на околиці містечка, з південного боку біля замку, де сьогодні футбольне поле. При в'їзді на площу була велика “вага”, залишки якої можна побачити і сьогодні.

Також цікавим є і східний бік ринкової площі в Букачівцях. На куті знаходяться дві щільно прибудовані одна до одної кам'яниці, де розміщувалися крамниці, які так само належали євреям. Вони схожі на кам'яниці, що знаходяться на північному боці площі. Тут добре збережений один із дерев'яних будинків з галереєю (№ 1), власником якого був єврей Штерн. На пустій ділянці розміщувався також дерев'яний дводільний будинок із галереєю.

Слід також згадати і про містечко Стратин, або Срятин, яке посідає чільне місце у всій системі розвитку рогатинських міст. Це одне з небагатьох поселень, відразу закладене як місто. Стратин був розвиненим торговим містом, тут проживали й працювали гончарі, боднарі, зброярі, ковалі, теслярі. Усі вони жили окремими вулицями, ще й сьогодні є вулиця “Тончарівка”.

Дослідники вважають, що Стратин – це “стародавній укріплений город”. В давнину це було місто-фортеця 200 метрів уздовж і вшир, побудоване на підвищеному терені, обведене досить високим насипним оборонним валом і ровом, обгороджене частоколом із бійницями. У західній частині міста знаходився великий кам'яний замок воєводи, збудований у ХVІ–ХVІІ ст. та обведений неприступною, в 3 метри заввишки кам'яною стіною, на якій знаходилось чотири башти. До Стратину діставалися через велику браму, перед якою знаходився звідний міст [9]. У своїх спогадах син останнього власника містечка Ксаверин Красіцький детально описує замок, який проіснував до другої половини ХVІІ ст. Сам замок був обнесений дуже грубими стінами з отворами для бійниць та з двома невисокими баштами, які в плані наближалися до квадрата та були перекриті стрімким чотирисхилим дахом з гонтів.

Будівництво нового двору в Стратині велось за Йосифа Белінського у класицистичному стилі. Головний будинок, що знаходився від заїзду, був двоповерховий, у плані наближений до квадрата й умовно ділився на дві частини, які з'єднувала тераса з балконом на чотирьох колонах. Будинок завершувався стрімким чотирисхилим дахом з широким карнизом. У будинку розміщувалася дуже цінна галерея картин, яка нараховувала понад двісті творів. Знаходилась тут також і велика

бібліотека, яка була з часом вивезена в головну садибу Красіцьких. Під час Першої світової війни будівлю частково знищено, пізніше було відновлено незначну її частину. Від панського гостинця до дороги вела широка алея. За брамою з правого боку стояв адміністративний одноповерховий будинок, навпроти нього – конюшня, на тій самій осі знаходилась і башта замку. Поблизу головного будинку, з його лівого боку була збудована в XVIII ст. одноповерхова офіцина, накрита дуже високим чотирихилим дахом під гонтами. Із боку майдану існувало два входи, підкреслені портиками з колонами. Навпроти головного будинку розміщувався круглий газон, а із заходу – сад. Із заходу, півночі, частково з півдня обидва будинки обіймав парк, в якому росли дерева, посаджені у XVIII ст. [10].

Сьогодні добре простежуються рештки оборонних валів із південно-західного та південно-східного боку на кутах. На західному боці при північному куті вали розкопані, а рови засипані. Натомість з інших боків оборонні укріплення не простежуються. На цих валах була побудована нова школа.

Поза укріпленнями були двори чи хати, що також належали до міста. У монографії про Стратин Софія Маланюк згадує про площу Ринок у місті, де відбувався великий ярмарок на Семена [11]. До Першої світової війни тут знаходилася ратуша, що свідчить про “магдебурзьке” планування міста. У ратуші розміщувалася міська рада, тут же розміщувався і німецького типу готель. Під час війни ратушу було спалено, а її руїни разом із площею згодом передано товариству “Просвіта” [9].

Цікавим містечком є також Підгороддя, багате своєю історією, ринкова площа якого має трикутну форму. На превеликий жаль, до наших днів лише фрагментарно збереглася ринкова забудова.

Проаналізувавши історію розвитку містечок, можна зробити чіткий висновок, що у формуванні образу кожного міста дуже важливу роль відігравала економічна ситуація в регіоні, місцеві традиції, соціальний та економічний статус, а також етнічний склад поселення. До створення образу міста ставилися дуже зважено, ретельно продумувалася містобудівельна структура і вигляд містечка. Поселення зазнавали змін у своєму формуванні, але загалом їх реконструкції покращували образ міста з врахуванням попередньої спадщини. В результаті утворилася унікальна містобудівельна структура. Друга світова війна спричинила сильне знищення поселень, подальша відбудова не спрямовувалася у руслі відновлення образу на основі історичних тенденцій, а нав'язувалася розпланувальна модель поступово знищувала містобудівну спадщину. Протягом сімдесяти років різними планувальними інститутами було розроблено містобудівельні проекти, які зовсім не опиралися на історичне підґрунтя, у результаті чого відбувалося знищення історичної планувальної структури містечок. Незважаючи на це, сьогодні ще можливо частково прослідкувати автентичний планувальний уклад та образ історичного міста.

1. Сіреджук П. Джерела до виникнення історії міст Галицької землі в XV–XVII ст. // *Архіви України*. – 1986. – № 1. – С. 62. 2. Сіреджук П. З історії заселення Рогатинщини // *Рогатинська земля: історія та сучасність*. – Львів, 1995. – С. 83, 84. 3. *Історія міст і сіл УРСР*. – К., 1971. – С. 475. 4. Бевз М. Маловідомі приклади з історії міст Галичини // *Кафедральний збірник наукових праць Держ. ун-ту “ЛП”, кафедра РРАК*. – С. 21. 5. Лютий Я. *Виспа: Історико-краєзнавчий нарис*. – Львів, 1993. – С. 4. 6. *Центральний державний історичний архів у Львові*. – Ф. 131, оп.1, спр. 13, арк. 1. 7. Ісаєв Я.Д. *Культура і побут міського населення Галичини XVII–XVIII ст. // Народна творчість та етнографія*. – 1963. – № 4. – С. 92. 8. Шатко С. *Матвеев, Фірлейв: Історична монографія*. – Львів, 1937. 9. Падик І. *Стратин. Рогатинська земля. Том 1*. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1989. – С. 761. 10. *Roman Aftanazy Materiały do dziejów rezydencji. Том VII A* – С. 187. 11. Маланюк С. *Стратин. Рогатинська земля. Том I*. – Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто 1989. – С. 165.